

RUSYA'DA HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ VE TÜRKOLOJİYE KATKISI

*Muvaffak DURANLI**

ÖZET

Dil çalışmalarında masa başı incelemelerin yanı sıra sahada yapılan derleme çalışmaları da önemli bir yere sahiptir. Bütün dünyada olduğu gibi Rusya'da da derleme çalışmaları 1800'lü yılların sonunda küçük ölçekli bölgeler baz alınarak bazen amatörler bazen de bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu küçük ölçekli derleme çalışmalarında bölgede konuşulan ağızlarda yer alan ve ortak Rusça'da kullanılmayan kelimeler Rus bilim çevreleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bilimsel düzeyde bir halk ağzından derleme sözlüğü çalışması ise ancak 1965 yılında hayata geçirilmiştir. Tanıtmaya çalışacağımız bu derleme sözlüğü, ağız özellikleri gibi konularda Rus bilim adamlarının çalışmalarında birincil bir kaynak olarak ele alınmaktadır. Fakat aynı zamanda bu derleme sözlüğü ağızlarda yaygın olan Türkizmler ve Türkizmlerin Rusça'nın ağızlarında nasıl değişime uğrayarak kullanıldığını göstermesi açısından da Türkologlar tarafından bir kaynak olarak ele alınabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Türkizm, Derleme, Rus, Halk.

*Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
Öğretim Üyesi, m_duranli@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

**IN RUSSIA THE DICTIONARY COMPILED FROM
PUBLIC DIALECT AND ITS CONTRUTION TO
TURKOLOGY**

ABSTRACT

The compilation studies carried out at the field occupy a significant place among the language studies as well as on-the-desk works. As in worldwide, Russian compilation studies were carried out in late 1800s sometimes by scientists and sometimes by amateurs by taking small scale regions as a basis. In these small scale compilation studies those words included in dialects spoken in the region and not used in the common Russian have drawn Russian scientific circles' attention. Yet a compiled dictionary work at a scientific level was carried out in 1965. This compilation dictionary we will attempt to introduce is being taken as a primary source in the works by Russian scientists on topics such as dialect features. However, this compilation dictionary has also the quality to be taken as a source by Turkologists since it shows Turkisms prevalent in dialects and how they are used in Russian dialects by undergoing differentiation.

Key Words: Turkism, compilation, Russia, public.

Diğer pek çok ülkede olduğu gibi, Rusya'da da halk ağzından derleme çalışmaları 1800'lü yıllarda başlamıştır. Fakat bu dönemde yapılan çalışmalar ya bölgesel içeriklidir ya da etnografik incelemelerde yer alan ağız malzemesidir. Bu tür çalışmalarda temel amaç, genel bir derleme sözlüğü oluşturmak değildir. Rus bilim tarihinde Rus dilinin ağızlarından bahseden ilk çalışma, M. V. Lomonosov'un (1711- 1765), 1755 yılında yayınlanan "Rossiyskaya grammatika" adlı eseri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Lomonosov Rus ağızlarını bölgesel sınıflandırma girişiminde bulunmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bu sınıflandırma çalışmasının ardından ağız sözlüklerinin yayımı başlamıştır, fakat bunlar küçük ölçekli çalışmalardan öteye gidememiştir. Ancak 1800'lü yıllara gelindiğinde Rus Coğrafya Derneği bünyesinde gerçekleştirilen çalışmalar sonuç vermeye başlamıştır. Bu derneğin bünyesinde yer alan A. H. Vostokov ve A. M. Korkunov tarafından hazırlanan "Bölgesel Büyük Rus Sözlüğü Denemesi" (Opıt oblastnogo velikorusskogo slovarya) adlı çalışma 1852 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışmada farklı bölgelerden alınmış 18011 kelime yer almaktadır.

Yine bu dönemde, 1843- 1844 yıllarında V. Burnaşev'in Petersburg'ta yayınlanan iki ciltlik "Opıt terminologičeskikh slovarya selskogo hozyaystva, fabričnosti, promıslov i bita Narodnogo" (Tarım, Fabrika, Zanaat ve Halkın Gündelik Yaşamına Ait Terminolojik Sözlük Denemesi) adlı sözlük çalışması derleme çalışmalarına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Büyük Rus Dilcisi Vladimir İvanoviç Dal'in "Tolkoviı slovar jivogo velikorusskogo yazıka" (1883- 1866) adlı eseri hem bölge ağızlarındaki hem de yazı dilindeki malzemeyi içeren sözlük çalışması niteliğindedir. Bu yönüyle de, Rusya'da derleme alanında yapılmış en önemli çalışma olarak kabul edilmiştir.

Bu türden derleme sözlüklerinin yanı sıra farklı bilim dallarından Rus bilim adamları tarafından yapılan çalışmalarla ileride yapılacak derlem sözlüğü çalışmalarına kaynak oluşturulmaya devam edilmiştir. Örneğin tarihçi, etnograf ve arkeolog İ. S. Polyakov'un 1871'de yayınlanan "Putešestvie po Olenetskoy gubernii" (Olenets Vilayetinde Seyahatler) adlı kitabında "Spisok nazvaniy trav i jivotnih, a takje nekotorih drugih osobennih slov, upotrebyayemih v Vitegordkom i Pudojskom uezdah" kısmında 200'e yakın bölgesel kelimenin açıklaması yapılmıştır. Çalışma adından da anlaşılacağı gibi bilim adamının bölgeye yaptığı seyahati ve etnografik verileri içermektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında derleme çalışmalarında "Obščestvo lyubiteley rossiyskoy slovesnosti" adlı çalışma grubu ön planda yer almıştır. 1811 yılında Moskova Üniversitesi bünyesinde yer alan bu grup, "Trudi" adlı yayın organını 27 cilt olarak yayınlamıştır. Bu yayın organında edebiyatla ilgili yazıların yanı sıra taşrada bulunan Rus aydınlarının derleme çalışmalarına öncelik verilmiş ve çalışma gurubu 1930'lu yıllara dek faal olmuştur.¹

¹ Bu bilgi <http://www.dommuseum.ru> sayfasından alınmıştır. (24. 06. 2009)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Zaman içinde kişisel çalışmalar veya amatör ruhla yapılan çalışmaların yerini üniversiteler almaya başlar. 1903 yılında Akademisyen A. A. Şahmatov Bilimler Akademisi bünyesinde Moskova Diyalektoloji Komisyonunun (Rusça adı Moskovskaya dialektologičeskaya komissiya- MDK) kurulmasına öncülük etmiştir. Bu komisyon, 1915 yılında “Opıt dialektologičeskoy kartı russkogo yazıka v Evrope” adlı çalışmayı yayımlar. Dönemin seçkin dilcilerinden N. N. Durnov, N. N. Sokolov ve D. N. Uşakov’un hazırladığı bu çalışma uzun bir zaman aşılamayacak bir çalışma olarak literatürde yer alır.

Yukarıda belirttiğimiz bütün bu çalışmalar, gerçek bir derleme sözlüğüne giden yolda atılmış adımlar olarak değerlendirilebilir. Bilimsel bir anlayışla hazırlanan ve yaklaşık iki yüz yıllık bir süreç içinde biriken malzemeyi kullanan çalışma ancak 1960’lı yıllara gelindiğinde gün ışığına çıkabilecektir.

Bu, SSCB Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsü Sözlük Sektörü tarafından hazırlanan “Rus Halk Ağızları Sözlüğü”dür.

SSCB Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsü Sözlük Sektörü tarafından yayınlanan “Rus Halk Ağızları Sözlüğü” (Slovar russkih narodnih govorov) adlı çalışma zaman içinde, yayımlandığı tarihten günümüze kırk ciltlik dev bir esere dönüşmüştür. “A” harfini içeren sözlüğün ilk cildinin kapağında Rusça “Sayı” anlamına gelen vıpusk kelimesi yer alsa da 306 sayfalık hacmiyle bir dilin leksiğindeki “A” harfiyle ilgili sözlük maddelerini içeren dev bir eser görünümündedir. Bu kapakta sözlüğü hazırlayan olarak F. P. Filin adı yer almaktadır.

Fedot Petroviç Filin adıyla Sovyetler Birliğinde yapılan halk ağzı derleme çalışmalarında sıkça karşılaşılmaktadır. 7 Mart 1908 yılında doğan araştırmacı 5 Mayıs 1982 tarihinde vefat etmiştir. Slav dilleri profesörü olarak çalışan Filin’in bilinen ilk çalışması, 1936 yılında yayınlanan “İssledovaniya po leksike russkih govorov” (Rus Ağızları leksiği Üzerine İncelemeler) adını taşımaktadır. Filin’in bu çalışması M. Fasmer’in “Etimologičeskiy Slovar Russkogo Yazıka” adlı çalışmasında kullanılmıştır. Fasmer’in adı geçen çalışmasında “Rus Halk Ağızları Derleme Sözlüğü”ne yer verilmemiştir (Fasmer 1986, 46).

1947 yılında araştırmacı “Eski Kiev Dönemi Rus edebi Dilinin Leksiği” adlı doktora tezini tamamlamıştır. 1964- 1968 yılları arasında SSCB BA Dilbilim Enstitüsü müdürü, 1968 yılından yaşamının sonuna dek SSCB BA Rus Dili Enstitüsü Başkanı, 1971 yılından yaşamının sonuna dek Rus dilbiliminde belirgin bir yeri olan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“Voprosı Yazıkoznaniya” adlı derginin redaktörlük görevini sürdüren araştırmacının tarihsel leksikoloji ve etimoloji üzerine de çalışmaları² olduğu bilinmektedir.

Yayıncılık faaliyetini Moskova- Leningrad’da sürdüren “Nauka” yayınevi tarafından 1965 yılında yayınlanan ilk cilt³, iki sayfalık bir “Önsöz” ve yüz yetmiş sekiz sayfalık bir “Giriş” bölümü içermektedir. Çalışmanın önsözünde Çarlık Rusya’sında ilk halk ağzında derleme sözlüğünün 1852 yılında Petersburg’ta yayınlanan “Opıt oblastnogo velikorusskogo slovarya” adlı sözlüğün olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmanın “Ekler” başlığını taşıyan kısmı ise altı yıl sonra 1858 yılında yayınlanır.

Önsözde, bu sözlükte yer alan bazı veriler hem tarihçi ve etnograf, edebiyatçı ve sanat araştırmacısının ilgisini çekecek niteliktedir. Halkın yeryüzü şekilleri, bitki, hayvan, hastalık ve onların tedavilerine halkın verdiği adların diğer alanlardaki bilim adamlarının da ilgisini çekecek nitelikte olduğu belirtilmektedir (Filin 1965, 4).

Aynı önsözde sözlüğü hazırlayanlara N. V. Popov başta olmak üzere, V. İ. Maksimov, O. G. Porohova, S. F. Gekker, F. P. Sorokoletov ve diğer kişilerin katkısına teşekkür edilmektedir. Önsözün son paragrafında elinde diyalektik kayıt bulunan herkesin bu sözlüğün daha da mükemmelleşmesi için göndermeleri gereken adres de gösterilmiştir. Bu adres SSCB Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsü’nün adresidir.

Bu cildin beşinci sayfasında başlayan “Giriş” bölümünde sözlüğün oluşturulmasında sadece yapılan derlemeler değil, aynı zamanda eserlerinde etnografik malzeme kullanan yazarların eserlerinin de kullanıldığı belirtilmektedir.

Giriş’in açıklamalar içeren ilk alt başlığı “Sözlüğün Kadrosu. Kelimelerin Seçilme ilkeleri” başlığını taşımaktadır. Burada birinci madde halinde genel anlamda Rus dili sözlüklerinde bilinen kelimelere yer verilmediği söylenmektedir.

² Filin’in belli başlı çalışmalarının künyeleri şu şekilde verilebilir.

“Oçerk istorii russkogo yazıka do XIV stoletiya”, (Leningrad, 1940); “Leksika russkogo literaturnogo yazıka drevnekievskoy epohi”, (Leningrad, 1949); “Obrazovanie yazıka vostočnih slavyan”, (Moskova- Leningrad, 1962); “Proishojdenie russkogo, ukrainkogo i belorusskogo yazıkov. İstoriko-dialektologičeskiy oçerk”, (Leningrad, 1972); “İstoki i sudbi russkogo literaturnogo yazıka”, (Moskova, 1981).

³ Günümüze değin bu sözlüğün 41 cildi yayınlanmıştır. “S” harfini içeren 41. cildin (son cilt) yayın tarihi 2007’dir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Ayrıca “Rus dilinin kullanıldığı bölgelerde yaygın kelimelerin yanı sıra ağızlarda sadece belirli bölgelerde kullanılan ve edebi dilin kadrosuna girmeyen pek çok kelime vardır. Bölgesel veya diyalekt olarak adlandırılan bu tür kelimeler sözlüğün temel objesidir” (Filin 1965, 5) denilmektedir.

Sözlüğün leksik kadrosu içinde en önemli kelime grubu olarak ödünç kelimeler gösterilmektedir. Buna göre “Diyalekt leksiğinde en önemli katmanı, Rus halkının tarihini çeşitli aşamalarında yerli halk tarafından farklı dildeki komşulardan alınmış, genel Rusçada yaygınlık kazanmamış veya daha önceki genel Rusça karakterini yitirmiş kelimelerin belirgin bir katman oluşturmaktadır”.

Sözlüğe alınan kelimelerin hangi ölçütler ele alınarak değerlendirildiği “Giriş” bölümünde açıklanmaktadır. Buna göre, üç temel ölçüt ele alınmıştır. Birinci grupta sözlük merkezli ölçüt bulunmaktadır. Burada edebi dilde kökleri olmayan kelimeler, halk ağızlarında yaşayan kelimelerden oluşmuş kelimeler ve son olarak dilin kurallarına uymayan kelimelere yer verilmiştir. İkinci ölçüt olarak semantik değişimlere dikkat edildiği belirtilmektedir. Şekil olarak yazı diliyle aynı olup ağızlarda anlam değişmesine uğramış kelimeler ve son olarak deyim merkezli kelimeler sözlüğe alınmıştır (Filin 1965, 8- 9)

Sözlükte yer alan her madde başı şu sırayla düzenlenmiştir. Kelime, gramatik yapısı, açıklayıcı bilgi, kelimeyle ilgili diğer açıklamalar, kullanım örnekleri, kayıt zamanı veya onunla ilgili bilgi veren kaynak, kelimenin deyimlerde kullanımı, kelime ödünç kelimeyse etimolojik açıklama, eğer kelime bir fiilse şahıslara göre çekimleri de bu düzenlemede yer almıştır.

Sözlükte yazılı kaynak olarak bazı sözlük çalışmalarının yanı sıra birkaç ansiklopedi de kullanılmıştır. Bu kaynaklar arasında başta da belirttiğimiz “Opit oblastnogo velikorusskogo slovarya” adlı çalışmanın “Ekler” bölümü ve yine aynı bölümün F. İ. Pokrovskiy ve E. N. Yatsenko tarafından hazırlanan ikinci ekinin kullanıldığını görmekteyiz.⁴

“Yayınlanmış Kaynaklar” adı altında verilen bölümde bugüne kadar yayınlanmış pek çok etnografik materyalin bu sözlüğün hazırlanmasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra bölge merkezli yapılmış ağız inceleme çalışmaları bulunmaktadır. Sözlükte Türk kültürü üzerine çalışan bilim adamlarının da çalışmalarından da yararlandığı görülmektedir. Bunlar arasında ilk sırada sayılabilecek

⁴ F. İ. Pokrovskiy ve E. N. Yatsenko tarafından hazırlanan “Vtoroe dopolnenie” 1905- 1921 yılları arasında yayınlanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

olan D. Anuçin⁵, Türk, özellikle de Altay Türklüğü alanında büyük çalışmalara imza atmış olan V. Verbitskiy'in⁶, Yakutlar üzerine çalışmalarıyla tanınan R. Maak'ın⁷ çalışmalarıdır. Bu adlar dışında Türklere birlikte Rusların birlikte yaşadığı bölgeler üzerine yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Çalışmanın 21- 99. sayfaları arasında alfabetik olarak yer alan bu kaynaklar sözlüğün hazırlandığı tarihe kadar Rus folkloru üzerine çıkmış seçkin yayınların listesini taşımaktadır. Bu liste, Rus folkloru üzerine çalışacak araştırmacılar için zengin bir kaynakça niteliğindedir.

Çalışmada yer alan ikinci kaynak türü "El Yazması Kaynaklar" başlığı altında verilmiştir. El Yazması Kaynaklar'ın alt grubunda ilk sırada "SSCB BA Rus Dili Enstitüsü Sözlük Kartoteksinde Korunan El Yazmaları"nın listesi yer almıştır.

Bu listede yine Yakutlar üzerine çalışan Pekarskiy'in⁸ yayınlanmamış bir çalışması yer almaktadır. Çalışmanın künyesinde yazar adı "Pekarskiy G" olarak verilmiştir. Gerçekte araştırmacının Rusça kaynaklardaki adının yazımı Eduard Karloviç Pekarskiy şeklindedir. 1858 tarihinde doğan Pekarskiy'in 1881 yılında Yakutsk'a sürgün edilmiş (Eren 1998, 248) olduğu düşünülürse bu kaynakta adı geçen kişi ülkemizde de bilinen Yakutça sözlüğün yazarı olmalıdır.

Bunlar dışında, SSCB BA bünyesinde yer alan farklı kartoteklerde yer alan elyazmalarının da künyesi verilmektedir.

Ayrıca Rusya'nın farklı vilayetlerinden araştırmacılar tarafından gönderilen halk ağzından derleme malzemesi, yazar adı, derleme yeri (köy, kasaba), tarih ve sayfa sayısı dikkate alınarak verilmiştir. Burada sırasıyla Arhangelsk, Astrahan, Vladimirskaaya, Vologodskaya, Voronej, Vyat, Yenisey, Kazan, Kaluj, Kostromskaya, Kursk, Moskova, Nijogorod, Novgorod, Olenets, Orenburg, Penzen, Perm, Petersburg, Pskov, Ryazan, Samara, Saratov, Simbir, Smolensk,

⁵ D. Anuçin, "Etnografiçeskie oçerki Sibiri. Russko- sibirskaya narodnost", *Remeslennaya Gazeta*, 1876, No 14- 15, s. 228- 229; No 21, s. 285- 297; No 24, s. 331- 334, No 25, s. 345- 347.

⁶ V. Verbitskiy, "Sotnya oblastnih slov, upotrebyayemih blialtayskimi kretyanami", *Tomsk. Gub. Ved.*, 1862, No 6, s. 47- 48; "3- Sotnya oblastnih slov, upotrebyayemih blialtayskimi kretyanami", *Tomsk. Gub. Ved.*, 1862, No 16, s. 120- 122; "4- Sotnya oblastnih slov, upotrebyayemih blialtayskimi kretyanami", *Tomsk. Gub. Ved.*, 1862, No 48, s.373- 374; No 49, s. 383- 385; "5- Sotnya oblastnih slov, upotrebyayemih blialtayskimi kretyanami", *Tomsk. Gub. Ved.*, 1863, No 26, s. 148- 151.

⁷ R. Maak, *Vilyuyskiy okrug Yakutskoy oblasti*, c. 2, SPb., 1866.

⁸ Pekarskiy, G., *Slovarnie material, prislanne iz yakutsk*, 1900, 30 sayfa, No 112.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Tambov, Tver, Tobolsk, Tomsk, Tul, Ufa, Yaroslav vilayetleri ve daha sonra Akmolinsk, Don, Kuban, Sredne-Voljskaya, Severo-Dvinskaya, Sibir, Ural bölgelerinden gelen malzemeye ilgili bilgi verilmiştir.

Kaynaklar'ın son bölümünde SSCB BA Kütüphanesi Elyazmaları Fonundan yararlanılan yayınların listesi yer almıştır.

Sözlükte yer adlarına da büyük bir önem verilmiş ve bu konuda bir birlik sağlamak amacıyla yer adlarının kısaltma listesi oluşturulmuştur. Köy adlarının alınmadığı bu liste, şehir ve Rusya'da kullanılan "rayon" türü yerleşimlerin kısaltmaları toplam 1088 maddelik bir kısaltma oluşturmuştur.

Bütün bu açıklayıcı ve bilgilendirici bölümlerden sonra sayfa 187'de Sözlük "A" harfiyle başlamaktadır.

Şimdi sırasıyla "A" fasikülünde dikkat çeken kelimelere bakalım. Burada vereceğimiz kelimelerin büyük bir çoğunluğu Türkizm başlığı altında incelenebilir. Araştırmacıların Türkizm olamayacağını düşündükleri kelimelerin ise farklı çalışmalarda kullanılabileceği söz konusudur.

"Аба", kelimenin çoğul şekli, "Абы", dişi cins olarak kullanılan kelimenin 'büyük abla', 'hala' anlamına geldiği, Komi diyalektiğinde de 'hala' anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimede vurgu, birinci 'a' üzerinde olup, Rus ağızlarında bu şekilde iki madde başı olduğu gösterilmiştir (Filin 1965, 187)

Bu ilk sayfanın ikinci sütununda yine "Аба" kelimesi, iki madde başı olarak yer almaktadır. Çoğul şekilleri "Абы" olan bu kelimelerde vurgu ikinci a üzerine gelmektedir. Bilindiği gibi Rusçada vurgu kelimenin farklı görevlerde olduğunu gösteren bir unsurdur. Burada birinci madde başı olan kelimenin Rusçada yüklendiği anlamın 'kalın beyaz çuha', 'bu çuhadan yapılan giysi türü' olduğu ve bu bilginin "Slovar Akademii Rossiyskoy", (c. I, 1789) ve "Slovar tserkovnoslavvyanskogo i russkogo yazıka" (c. I- IV, Petersburg, 1847) sözlüklerinden alındığı bildirilmiştir. Kelimenin Rus bilim adamı Vladimir İvanoviç Dal'in sözlüğünde de yakın anlamda olduğunu öğrenmekteyiz. Bu madde sonunda kaynak olarak Konstantin Nikayeviç Leontyev'in "İz jizni hristian v Turtsii" (Moskova, 1876) adlı eseri de belirtilmiştir.

İkinci madde başında ise 'Saygın Müslüman Kazağın mezarı üzerinde yükselen konik şekilli kilden yapı' açıklaması yer almaktadır. Burada kaynak olarak Nestor Mihayloviç Maleça'nın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“Slovar govorov uralskih (Yaitskih) kazakov” (1968) adlı çalışmasına gönderme yapılmaktadır (Filin 1965, 187).

Sayfa 188’de yer alan ilgi çekici kelime “Абаза” kelimesidir. Kelimenin çoğul şekli “Абазы” olup, bu sayfada üç madde başı olarak yer almakta ve her üç maddenin de dişi cins olduğu gösterilmiştir.

Birinci madde başında ‘Kafkasya kıyılarından esen, Tuna balıkçıları için tehlike yaratan sert rüzgar’ anlamı verilmiştir. Kelimenin Kırım’da kullanıldığı ve P. L. Maştakov’un “Materiali dlya oblastnogo vodnogo slovarya” (Leningrad, 1931) sözlüğünde yer aldığı bildirilmiştir.

Aynı gramatik açıklamayı veren ikinci maddede ise anlam ‘Kafkasya’da bilinen at damgası’ olarak verilmiş, sadece Dal’in sözlüğüne gönderme yapılmıştır.

Üçüncü maddede ‘Kaba kişi, Müslüman’ olarak verilmiş ve sadece bu maddede kelimenin cins olarak dişi ve erkek olabileceği gösterilmiştir. Yine Dal’in sözlüğüne gönderme yapılarak kelimenin Kırım’da kullanıldığı belirtilmiş ve son olarak bu kelimenin Türkçede ‘aptal, anlamayan’ olduğu belirtilmiştir.

Sayfa 198’deki “авла” maddesinin çoğulunun “авлы” olduğu, kelimenin yalın kullanımında vurgunun her iki a üzerinde de olabileceği belirtilmiştir. Anlamı ‘evin yanında hayvanlar için yapılmış çitle çevrilmiş yer’ olarak verilmiş, kelimenin Ural bölgesinde kullanıldığı Nestor Mihayloviç Maleça’nın yukarıda belirttiğimiz sözlüğünden alındığı gösterilmiştir.

Sayfa 201’de “Агауца” kelimesinin çoğul şeklinin “Агауцы” ve cinsiyetinin dişi olduğu gösterilmiştir. Kelimenin anlamı ‘Aynı ata veya aynı boydan gelen şahıslardan oluşan Yakut nasleğinin bir alt birimi’ olarak verilmiş, dolayısıyla da kelimenin Yakut bölgesinde kullanıldığı Spasskiy’in 1883’de yayınladığı ilginç sözlük çalışmasına gönderme yapılarak gösterilmiştir. Spasskiy’in bu sözlüğü bir bölgede çoğunlukla halk, ender olarak orta sınıf tarafından kullanılan kelimelerin sözlüğü niteliğinde bir çalışmadır (Spasskiy 1883, 109- 115).

203 sayfa ikinci sütunda yer alan “Агун” kelimesi, çoğulu “Агуна” olan erkek cins bir kelimedir. Kelimenin anlamı ‘Sibirya Tatarlarında ruhani başkan’ olup İosif Dubke’nin 1893 tarihli “Sbornik slova narodnogo yazıka vstreçayuşihsya v Sibirskom razgovornom nareçii” makalesinde yer almaktadır. (Sibirya Ağzında Karşılaşılan Halk Dili Kelimeleri) adını alan bu makale küçük bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

sözlük denemsi niteliğindedir ve “Nastolnaya kniga dlya vsyakogo pribivşego v Sibir” adlı ortak çalışmada yer almıştır.

204. sayfa ikinci sütunda yer alan “Адак” kelimesi dikkat çekicidir. Erkek cins olduğu belirtilen bu kelimenin çoğulu “Адака”dır. Kelimenin anlamı ‘Nehirde balığın bol olduğu yer’ olarak verilmiştir. Kelimenin bu anlamıyla Arhangelsk bölgesinde kullanıldığı belirtilmiştir.

Sayfa 205 ikinci sütunda yer alan “Адамка” kelimesi, dişi cins bir kelime olup çoğul şekli “Адамки”dir. ‘Ustura bilemek için büyük ve geniş kayış’ anlamındaki bu kelime Yaroslav bölgesinde kullanılmakta olup Vodarskiy’in 1912 tarihli “Spisok nekotorih oblastnih slov” (Bazı Bölgesel Kelimelerin Listesi) adlı listeleme makalesi kaynak olarak gösterilmiştir. Bu makale Russkiy Filologičeskiy Vestnik adlı bültenin 1912 yılına ait cildinde, 398- 406 sayfaları arasındadır.

Sayfa 206’daki birinci ve ikinci sütunlarda yer alan “Адат” kelimesinin çoğulu “Адата” şeklinde olup erkek cins bir kelimedir. Kelimenin madde içinde üç anlamı olduğu belirtilmiş ve bu üç açıklamadan sonra kelimenin Türkçe ve Arapça’daki şekli gösterilmiştir. Açıklamalara göre kelimenin birinci anlamı ‘genel kural’, ikinci anlamı ‘huy, karakter’, üçüncü anlamı ise ‘inanç, kanun’ olarak verilmiştir. Bu açıklamalar için kaynak olarak E. Popov adlı Rus etnografin bir Kazak düğünü incelemesi⁹ ve diğer bazı sözlükler kullanılmıştır. Genel olarak bu kelimenin Don bölgesinde yaygın olduğu belirtilmiştir.

Sayfa 209, birinci ve ikinci sütunlarda yer alan “Аә” kelimesinin cinsiyeti, çoğul formu gösterilmemiştir. ‘Ayı’ anlamındaki bu kelimenin açıklamasında ‘Hazar Denizi civarındaki avcılar ayının öfkesinden korkarak onun adını anmazlar, ona “aә”, “аю” derler’ ifadesi bulunmaktadır. Dal’in sözlüğü kaynak olarak gösterilerek Türkçedeki şeklin “aju” olduğu ve kelimenin Nijegorsk ve Astrahan bölgesinde kullanıldığı gösterilmiştir.

“Айбаласа” kelime şekli 220. sayfa ikinci sütunda yer almaktadır. ‘Pişmemiş kerpiç’ anlamındaki kelimenin Azerbaycan’da kullanıldığı belirtilmiştir.

Zarf biçiminde olduğu belirtilen “Айдаком” madde başının “Eyersiz ata binmek’ anlamına geldiği, Kazan ve Astrahan bölgesinde

⁹ E. Popov, “Narodnaya kazaçya svadba v st. Gundorovskoy”, *Donskaya gazeta*, 1876, No 100, s. 397- 402.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kelimedede kaynak olarak Dal’in sözlüğü gösterilmiştir (Filin 1965, 22).

“Айдан” kelimesinin çoğulu “айдана” şeklinde verilmiş ve erkek cinsteki bu kelime iki madde başında verilmiştir. Birinci maddede kelimenin ‘Koyunun ayağındaki küçük kemik, aşık kemiği’ anlamı verilmiş ve bu anlamıyla Don bölgesinde kullanıldığı ve M. Kalmıkov’un¹⁰ yayınlanmamış, arşivde yer alan çalışmasında olduğu gösterilmiştir.

İkinci madde başında Yakutsk, Verhoyansk bölgelerinde ‘düzensizlik, karmaşa, skandal’ anlamında kullanıldığı belirtilmiş ve kaynakça olarak V. M. Zenzinov’un makalesi¹¹ verilmiştir.

Sözlükte en çok kaynakla gösterilen kelime “Айран”dır. Kelimenin “айрян” şekli de verilmiştir. Çoğulunun “айрана” veya “айрану” şeklinde olabileceği gösterilen erkek cins bu kelimenin anlamı ‘suyla karıştırılmış ekşi inek veya koyun sütü’ olarak verilmiştir. Sibirya, Ural, Orenburg, Issık Göl, Yenisey gibi pek çok bölgede bilinen bu kelimedden oluşmuş “айрянец, айрянщик” şekillerinin de olduğu gösterilmiştir (filin 1965, 224).

“Акса” kelimesinin cinsiyet ve çoğulu verilmemiş, kelimenin sadece Başkurdistan’da ‘para’ anlamında kullanıldığı belirtilmiş ve kaynak olarak R. A. Yunaleyeva’nın¹² makalesi verilmiştir.

228 sayfa ikinci sütunda “акса” kelimesinin “акча” şekli verilmiş ve bu kelimenin ‘At tüccarlarının dilinde para’ anlamına geldiği, V. Burnaşev’in¹³ 1843 tarihli çalışması kaynak alınarak gösterilmiştir. Kelimenin “акся” şeklinin Sverdlovsk’ta kullanıldığı belirtilmiştir (Filin 1965, 227).

“Акыл” kelimesinin erkek cins ve çoğulunun da “акылу” şeklinde olduğu belirtilmiş. Kelimenin Türkçedeki anlamıyla ‘akıl’ ve ayrıca ‘baş’ anlamında Ural bölgesinde kullanıldığı, daha önce belirttiğimiz Maleça’nın sözlüğünde yer aldığı gösterilmiştir (Filin 1965, 228).

¹⁰ M. Kalmıkov, *Osobennosti koçetavskogo govora Donskoy oblasti*, 1897, s. 12- 24, No 46.

¹¹ V. M. Zenzinov, “Russkoe Ustye Yakutskoy oblasti Verhoyanskogo uезда”, *Etnoğrafiçeskoe Obozrenie*, 1913, kn. XCVI- XCVII, No 1- 2, s. 190- 235.

¹² R. A. Yunaleyeva, “O nekotorih tyurkskih slovah v russkih govorov severo-vostočnoy Başkıriri”, *Materiali i issledovaniya po dialektologii Volgo*, Kazan, 1961, s. 254- 274.

¹³ V. Burnaşev, *Opit terminologiçeskogo slovarya selskogo hozyaystva, fabriçnosti, promislov i bita narodnogo*, c. I- II, Petersburg, 1843- 1844.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“Алань” madde başında kelimenin dişi cins ve çoğul şeklinin “алани” olduğu ve ‘ekin ve otlak için uygun alçak otlu yer’ anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Madde sonunda Eski Türkçede kelimenin ‘çayır, tarla’ anlamında olduğu ve kelimenin Ryazan, Tver bölgelerinde kullanıldığı M. N. Makarov¹⁴, H. P. Kozlov¹⁵ ve İ. Boriçevskiy’in¹⁶ çalışmalarında kelimenin yer aldığı belirtilmiştir.

“Алач” kelimesinin çoğulunun “алача” olduğu ve Batı Sibirya’da ‘ucuz ipek’ anlamında kullanıldığı belirtilmiş ve kelimenin Tatar ve Kırgızlarda aynı anlamda kullanıldığı gösterilmiştir. Kaynak olarak P. İlin’in¹⁷ çalışması verilmiştir (Filin 1965, 232).

“Алача” kelimesinin dişi cinsten ve çoğulunun “алачи” olduğu ve Ural bölgesinde kullanılan bu kelimenin ‘koyun yününden halı’ anlamına geldiği gösterilmiştir. Kırgızlarda da aynı şekil ve anlamda olan kelimeye kaynak olarak Guryev’in 1871 tarihli çalışması verilmiştir (Filin 1965, 232).

“Алачики” kelimesinin çoğul formda kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin anlamı ‘ipekle işlenmiş güderiden ev ayakkabısı’ anlamına gelen bu kelimenin Kamçatka, Sibirya topraklarında kullanıldığı P. F. Kuzmişçev’in¹⁸ çalışmasına ve Moskviyanin’in¹⁹ dergisinde yer alan yazar adı verilmemiş bir kaynağa gönderme yapılarak gösterilmiştir. Kelimenin Yakutsk bölgesinde ‘siyah deriden ince ipliklerle dikilen, yumuşak güderi görünümünde kadın ev ayakkabısı’ anlamında kullanıldığı Sibirya’nın en önemli araştırmacısı V. G. Bogoraz’ın²⁰ ve A. M. Selişçev’in²¹ çalışmaları kaynak gösterilerek verilmiştir.

“Алачих” madde başında kelimenin erkek cins ve çoğulunun “алачиха” olduğu ve Azerbaycan’da kullanılan bu

¹⁴ M. N. Makarov, *Opit russkogo prostonarodnogo slovatolkovnika*, ÇOİDR, 1846, No 3, s. 24- 43.

¹⁵ H. P. Kozlov, *Dopolneniya i popravki “Oblastnomu slovaryu” v otnoşenii reşeniy Tambovskoy gubernii Bosrioglebskogo uezda kak pribavleniya k “Sobraniyu prostonardonih slov”, prejde v Akademiyu predstavlennomu, 1853, 4 yaprak, No 3.*

¹⁶ İ. Boriçevskiy, “Obozrenie gubernih vedomostey s1842 po 1847 g”, *Yazikoznanie- JMNP*, 1850, c. LXV, s. 133- 164.

¹⁷ P. İlin, *Sibirskie arhaizmi, varvarizmi, neologizmi i provintsializmi*, 1918, 168 yaprak

¹⁸ B. F. Kuzmişçev, *O Kamçatskom nareçii. Sobranie osobennih ili imeyuşçih drugoe Znaçenie slov i nekotarih virajeniy, upotrebyayemih v Kamçatke*, 31 yaprak, arşiv No 182.

¹⁹ “İz Kostrami”, *Moskviyanin*, 1842, c. II, No 4, s. 555- 557.

²⁰ V. G. Bogoraz, “Oblastnoy slovar kolimskogo russkogo nareçiya”, *Sb. ORYAS*, c. 68, No 4, 1901, s. 19- 163.

²¹ A. M. Selişçev, *Dialektologičeskiy oçerk Sibiri*, sayı I, İrkutsk 1921, 294 sayfa.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kelimenin 'çobanlar için keçe çadır' (Filin 1965, 232) anlamına geldiği belirtilmiştir.

“Алаш”. Erkek cinsteki olan bu kelimenin çoğulu “алаша” şeklindedir ve 'çadırın ortasında ateş yakılan yer' anlamında Tersk ve Murmansk bölgelerinde kullanıldığı i. S. Merkuriev'in ağız incelemesinde (Merkuriev 1960, 34) yer aldığı gösterilmiştir.

“Албаста” kelimesi iki madde olarak sözlükte yer almaktadır. Birinci maddede kelimenin çoğulunun “албасты” ve dişi cinsteki olduğu belirtilmiştir. Birinci maddede kelimenin anlamının Perm ve Vyat bölgelerinde 'deniz kızı' olarak bilindiği Dal'in sözlüğü ve A. V. Mirtov'un²² Rusçadaki Ukrayna kökenli kelimeleri incelediği çalışması kaynak olarak gösterilmiştir.

Madde sonunda “албасты”nın Tatar ve Kırgızlarda kötü ruh anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

“Албаста”. İkinci maddede yine aynı bölgelerde 'temiz traş olmuş erkek' anlamına geldiği gösterilmiştir.

“Алва” kelimesinin çoğulu “алвы” ve dişi cins bir kelime olduğu belirtilmiş ve bu madde için kaynak olarak İ. Tihanov'un Bryansk²³ bölgesi ağız üzerine yaptığı araştırma temel alınmıştır (Filin 1965, 233). Kelimenin anlamı 'helva' olarak verilmiştir.

Sayfa 241 ve ikinci sütunda yer alan “Алтуха” kelimesinin çoğulu “алтухи”dir ve dişi cins olan bu kelimenin Yaroslav bölgesinde 'altı ruble' anlamında kullanıldığı P. Şesterin'in²⁴ bölgesel sözlük çalışması kaynak olarak belirtilmiştir.

Aynı sayfada verilen “Алтынник” kelime biçimi de dikkat çekicidir. Erkek cinsteki olan bu kelimenin çoğulunun “алтынника” şeklinde olduğu gösterilmiştir. Kelimenin birinci maddesinde Perm, Tver, Novgorod gibi bölgelerde anlamının 'cimri kişi' olduğu belirtilmiştir. İkinci maddede ise Ural bölgesinde ise 'üç kapık değerindeki sikke' anlamına geldiği belirtilmiştir.

Sözlükte ilk anda göze çarpan bu kelimeler şu sırayla devam etmektedir.

²² A. V. Mirtov, *Ukraynski na Donu. Rostov- na Donu*, 1930, 72 sayfa.

²³ İ. Tihanov, "Bryanskiy govor. Zаметki iz oblasti russkoy etnologii", *Sb. ORYAS*, c. 76, No 4, 1904, s. 1- 263.

²⁴ P. Şesterin, *Opit oblastnogo slovarya Yaroslavskoy gubernii*, *Yaroslav. Gub. Ved.*, 1853, No 2, s. 12- 24; No 3, s. 22- 23; No 9, 80- 82; No 33, s. 330- 332; No 34, s. 339- 340.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“алым”, “алча”, “аманет”, “аманатка”, “аманатчык”, “амбар”, “амбарец”, “амбал”, “амнал”, “амжа”, “амбарушка”, “анбал”, “анбар”, “анбарынка”, “анбарчынка”, “апа”, “апаечка”, “апай”, “апайка”, “араба”, “арабуха”, “арак”, “арака”, “арап”, “арапка”, “арапчык”, “арбан”, “арбач”, “арбуз”, “арган”, “аркалык”, “аркан”, “армуд”, “армуда”, “арчак”, “ата”, “атай”, “атан”, “атак”, “атласка”, “ахча”, “аян”.

Burada verilen örnekler, “Rus Halk Ağızları Sözlüğü”nün birinci cildinde yer alan örneklerdir. Çalışmanın 2007 yılında kırk birinci cildine ulaştığı dikkate alınırса çalışmada pek çok Türkizm malzemesinin çıkacağı rahatlıkla anlaşılabilir. Şu anda çalışmanın bitmemiş olması, Rus alfabe sistemine göre zaman içinde “T”, “U”, “F”, “H”, “TS”, “Ç”, “Ş”, “ŞÇ”, “E”, “YU”, “YA” harflerinin de yayınlanacağı düşünülürse, bu çalışmanın gerek Türkizmler gerekse Türkolojinin diğer alanlarında kullanılabileceği anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- EREN, H., *Türklük Bilimi Sözlüğü (I. Yabancı Türkologlar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 705, Ankara, 1998.
- FASMER, M., *Etimologiçeskiy Slovar Russkogo yazıka*, Moskova, 1986, I. Cilt.
- FILIN, F. P., *Slovar russkih narodnih govorov*, Moskova- Leningrad, 1965.
- MERKURYEV, İ. S., *Murmanskiy govor (fonetika, vokalizm)*, Murmansk, 1960, 34 sayfa
- SPASSKIY, “Sobranie slov, upotrebyayemih prostonarodiem, a çastyu i srednim sosloviem v g. Solikamske i ego okrestnostyah Permskoy gubernii”, *Kalendar Permskoy gubernii na 1883 god*, Perm, 1883, s. 109- 115.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*